

GYÖRKE ÁGNES
Fekete romantika

A rassz narratívái a 18–19. század irodalmában

gyorke.agnes@kre.hu
ORCID: 0000-0001-8439-1106

HELIKON

Black Romanticism: Discourses of Race in 18th and 19th-Century Literature

Abstract

Although scholarly books on the significance of race in the Romantic era have been published for nearly thirty years, almost all contemporary critics emphasize the need for further research. This article points out that ignoring the questions of race when studying the Romantic period – which, in fact, coincided with the expansion and legal abolition of slavery – may lead to reductive interpretations. How do canonical Romantic texts refer to slavery? What do slave narratives tell us about the period? These are the main questions this article explores. It also investigates the antecedents that led to the “black turn” in Romantic studies in the 1990s, the significance of the turn, and the ways in which 21st-century approaches have transformed the field.

Keywords: slavery, race, Romanticism, contemporary, gender

Bár közel harminc éve olvashatunk tudományos munkákat arról, hogy mi a rassz (*race*)¹ jelentősége a romantika korában,² a napjainkban megjelent írások szinte kivétel nélkül a további kutatások szükségességét hangsúlyozzák.³ A romantika tágan értelmezett korszaka egybeesik a rabszolgaság kiteljesedésével és jogi eltörlésével,⁴ ezért nem kérdés, hogy a kor irodalmáról is többet megtudunk, ha e történelmi kontextust figyelembe véve tanulmányozzuk. Hogyan utalnak a kanonikus romantikus szövegek a rabszolgaságra? Mit árulnak el a rabszolga-narratívák a korszakról? Ezek a legfőbb kérdések, amelyek a „fekete romantika” kutatóit foglalkoztatják. Kutatásaik célja pedig nem csupán a romantikával kapcsolatos eddigi tudásunk gazdagítása, hanem egy új paradigma kidolgozása: írásaik kultúrtörténeti szempontból is számot vetnek a rabszolgák elbeszéléseivel, amelyeken keresztül egészen más kép tárul fel a korszakról, mint az angol romantikus költők olvasása közben.⁵

A romantika és a rassz diskurzusa az 1990-es években vált meghatározó tényezővé az irodalomkritikában, nem sokkal azután, hogy a Shakespeare-

¹ Az angol „race” szó egyaránt fordítható rasszként és fajként, pontosan egyiknek sem felel meg. A magyar „faj” megnevezés (*species*) jobban átadja a 19. századi fajelméleti hierarchiák ideológiáját, de, ahogy Ginelli Zoltán is megjegyzi, a nemzetközi szakirodalomban a „race” kifejezés olyan jelentésváltozáson ment keresztül, amely alkalmassá tette a kritikai használatra (lásd például: „Critical Race Theory”). Ezzel szemben a magyar „faj” fogalom régiesen hat és a fajelméleteket idézi. Ezért legtöbbször a szakirodalom rasszként fordítja a „race”-t, a „rasszizmus” (*racism*) példáját követve. A fordítás problémáiról részletesen lásd Homi K. BHABHA, „A kultúra helyszínei”, ford. GINELLI Zoltán, in *Tér – Elmélet – Kultúra: Interdiszciplináris térelméleti szöveggyűjtemény*, szerk. DÁNÉL Mónika, HLAVACSKA András, KIRÁLY Hajnal és VINCZE Ferenc, 19–44 (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2019), 23, 4. láb.

² Lásd például Alan RICHARDSON és Sonia HOFKOSH, szerk., *Romanticism, Race and Imperial Culture, 1780–1834* (Bloomington, IN: Indiana University Press, 1996); Saree MAKDISI, *Romantic Imperialism: Universal Empire and the Culture of Modernity* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003).

³ Lásd például Paul YOUNGQUIST, „Black Romanticism: A Manifesto”, *Studies in Romanticism* 56, 1. sz. (2017): 3–14, 12.

¹² Patricia A. MATTHEW, „Quilt 5: Race, Blackness and Romanticism”, *Studies in Romanticism* 61, 1. sz. (2022): 1–10, 2.

⁴ Bár a történelmi rabszolgaság a 19. században véget ért, rabszolgaságnak nevezhető gyakorlat a mai napig létezik, elég, ha a szexmunkásokra, az emberkereskedelemre és az útlevélüktől megfosztott menekültekre gondolunk. Erről részletesen lásd LÉGRÁDI Gabriella, „Rabszolgaság napjainkban”, *Vigília* 88, 6. sz. (2023): 494–498; WINDT Szandra, „Láthatatlan emberek: A magyarországi emberkereskedelemről”, *Vigília* 88, 6. sz. (2023): 499–505; GYÖRKE Ágnes, „Láthatatlan életek: Modern rabszolgaság a kortárs posztkoloniális irodalomban”, *Vigília* 88, 6. sz. (2023): 506–513.

⁵ YOUNGQUIST, „Black Romanticism...”, 12.

kutatás is elkezdett foglalkozni a rassz kérdésével.⁶ A posztkoloniális iskola hatása egyértelmű, de legalább ennyire fontos Michel Foucault munkássága és az új historizmus térnyerése is. A posztkoloniális kritika területéről Edward Said 1978-ban megjelent *Orientalizmus*⁷ című könyve hatott az irodalomtörténetre: a romantika kutatói a 18. századi és a viktoriánus irodalommal foglalkozó kollégáikat követve csatlakoztak az egyre nagyobb hatású fordulathoz, amely számot vet a „másik” ábrázolásával a nyugati társadalmakban.⁸ Az 1980-as években teret nyerő új historizmus alapvetése pedig – amely szerint minden múltbeli eseményt a rá ható szerteágazó kulturális kontextus figyelembevételével kell olvasnunk – szintén az új megközelítés kiindulópontjává vált. E belátás értelmében ugyanis a rabszolgaság korában írt irodalmi szövegeket sem lehet a korban lezajlott eseményektől függetlenül értelmezni. Ezeknek a hatásoknak köszönhető tehát, hogy az 1990-es évek közepén dominánssá vált az az elképzelés, amely szerint a romantika koráról alkotott kép nemcsak nem teljes, de kifejezetten torz, ha néhány jól ismert írás kanonizált értelmezése alapján alkotjuk meg, figyelmen kívül hagyva a rabszolgaságot mint történelmi kontextust.

A romantika korszaka Nagy-Britanniában az 1780-as évektől az 1830-as évek közepéig tartott. Ezalatt az ötven év alatt függetlenné vált a tizenhárom amerikai gyarmat, rabszolgázadás tört ki Haitin, ennek ellenére a Brit Birodalom tovább terjeszkedett, 1820-ra kétszázmillió ember (a föld lakosságának egynegyede) brit fennhatóság alá került.⁹ Ebben a korszakban vetett véget Nagy-Britannia a rabszolga-kereskedelemnek (1807-ben), majd a gyarmatokon is eltörölte a rabszolgaságot (1834-ben); a rasszista ideológiák és kategóriák azonban tovább éltek a kor kultúrájában, sőt, egyre dominánssabbá vál-

⁶ Az első posztkoloniális szempontú tanulmányok Shakespeare drámáiról az 1980-as évek végén jelentek meg, lásd például: Deborah WILLIS, „Shakespeare’s *Tempest* and the Discourse of Colonialism”, *Elizabethan and Jacobean Drama* 29, 2. sz. (1989): 277–289. Ezeket követte Ania Loomba több kötete a rassz és a reneszánsz kérdéseiről: Ania LOOMBA és Martin ORKIN, szerk., *Post-Colonial Shakespeares* (London: Routledge, 1998); Ania LOOMBA, *Shakespeare, Race, and Colonialism* (Oxford: Oxford University Press, 2002).

⁷ Edward SAID, *Orientalizmus*, ford. PÉRI Benedek (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2000). Said elméletének jelentőségéről és kritikájáról magyarul lásd GYÖRKE Agnes és HÜBNER Andrea, „Orientalizmus”, in *Az angol irodalom története az 1640-es évektől az 1830-as évekig: Első rész*, szerk. KOMÁROMY Zsolt, GÁRDOS Bálint és PÉTI Miklós (Budapest: Kijárat Kiadó, 2021), 274–285.

⁸ Alan RICHARDSON és Sonia HOFKOSH, „Introduction”, in RICHARDSON és HOFKOSH, szerk., *Romanticism, Race...*, 1–15, 2.

⁹ Uo., 4.

tak.¹⁰ Ekkor szilárdult meg a „civilizálatlan másik” jelentése,¹¹ áltudományos kísérletek igazolták a fehér „faj” felsőbbrendűségét, mint például a frenológia, amelynek egyik fontos intézményét ugyancsak 1820-ban alapították Edinburgh-ben.¹² E történelmi események tükrében felmerül a kérdés: értelmezhetjük a romantika irodalmát, amely a kezdetektől érdeklődött az „egzotikus” és a „primitív” kultúrák iránt (lásd például Byron „keleti meséit”),¹³ a brit imperializmus deformáló hatására adott kollektív válaszként?¹⁴

A romantika kutatói több terminust is bevezettek az 1990-es évek óta, amelyek reflektálnak megközelítésük újszerűségére: ezek közül a „globális romantika” és a „fekete romantika” vált leginkább meghatározóvá. A „globális romantika”, amely már Richardson és Hofkosh 1996-os könyvében is szerepel, arra utal, hogy a romantika elválaszthatatlan a gyarmatosítás és a birodalomépítés kultúrájától.¹⁵ Az utóbbi években elterjedt „fekete romantika” alapézise ugyanez, de a kissé provokatív terminus még inkább középpontba helyezi a rassz kategóriáját, ezzel is utalva arra, hogy a cél nem a periférián lévő hangok integrálása, vagyis a rabszolga-narratívák beemelése az irodalomtörténetbe, hanem egy olyan paradigma létrehozása, amely alapjaiban változtatja meg a romantikáról alkotott képünket. Paul Youngquist 2017-es kiáltványa szerint a „fekete” kifejezés azért is fontos, mert a nemzeti modellek – például az „angol romantika” vagy az „amerikai romantika” – felől eltolja a hangsúlyt egy etnikai kategória felé: beemeli a „félállati másikat” a diskurzusba, új képet rajzolva ezzel a nagybetűs „Emberről”.¹⁶ A legfrissebb írások szerint azonban az irodalomkritikának túl kell lépnie ezen a manifesztumjellegű retorikán: Patricia A. Matthew például úgy véli, hogy a gyakran redundáns (bár kétségkívül igaz) kinyilatkoztatások helyett inkább azt kell világossá ten-

¹⁰ Uo., 2; Ato QUAYSON, „Introduction: Postcolonial Literature in a Changing Historical Frame”, in *The Cambridge History of Postcolonial Literature*, 2 kötet., szerk. Ato QUAYSON (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 1:1–29, 7.

¹¹ Ato Quayson a modernitás második „kiterjedésének” nevezi az 1650-től 1945-ig tartó időszakot, amikor a „civilizálatlan másik” (afrikai, kínai, Karib-térségi, dél-ázsiai) képe kialakult gyarmati diskurzusban, mégpedig azért, hogy megreformálhatóvá váljon a gyarmatosítók kultúrája segítségével. QUAYSON, „Introduction”, 7.

¹² *The Edinburgh Phrenological Society*, hozzáférés: 2024.11.12, <https://biomedical-sciences.ed.ac.uk/anatomy/anatomical-museum/collection/phrenology>.

¹³ *The Giaour* (1813), *The Bride of Abydos* (1813), *The Corsair* (1814), *Lara* (1814), *The Siege of Corinth* (1816).

¹⁴ RICHARDSON és HOFKOSH, „Introduction”, 4–5.

¹⁵ Uo., 5.

¹⁶ YOUNGQUIST, „Black Romanticism...”, 5–6.

ni, hogy pontosan miként korrigálja a korszakról való ismereteinket a rassz beemelése a romantikáról folytatott diskurzusba.¹⁷

Nézzük meg közelebbről, hogy milyen témákkal foglalkoznak a fekete romantika kutatói. Az 1990-es években elsősorban a klasszikus művek újraolvasása érdekelte a kritikusokat: a „nagy hat” romantikus költő, vagyis Blake, Wordsworth, Coleridge, Byron, Shelley és Keats írásairól számos új értelmezés született. Erre egyébként már korábban is akadt példa. Coleridge *The Rime of the Ancient Mariner* (Ének a vén tengerésztől) című klasszikus versét már az 1970-es években a rabszolga-kereskedelem burkolt allegóriájaként és kritikájaként olvasta J. R. Ebbatson.¹⁸ Coleridge, akárcsak Robert Southey, pályája kezdetén aktívan részt vett a rabszolgaság eltörléséért folytatott küzdelemben,¹⁹ több írása is megjelent a témában,²⁰ így nem meglepő, hogy híres versében már a posztkoloniális kritika térnyerése előtt is a rabszolgaságra való utalást sejtettek az irodalomtörténészek. Sőt, Ebbatson egy 1927-ben megjelent könyvre, Livingston Lowes *The Road to Xanadu* (Az út Xanaduba) című munkájára hivatkozik, amely már a húszas években a gyarmatosítás kontextusában értelmezte Coleridge versét.²¹ Nem igaz tehát, hogy 1990 után jelentek meg az első művek, amelyek a gyarmatosítás felől olvasták a romantika irodalmát, de az tény, hogy *fordulatról* ettől az évtizedtől kezdve beszélhetünk.

A klasszikus művek újraolvasása mellett az 1990-es években főként az angol nemzeti identitás kérdésével foglalkoztak a romantika kutatói, illetve megjelent néhány írás a rabszolga-narratívákról is, melyek szerzői felszabadított rabszolgák voltak. Alan Richardson és Sonia Hofkosh egyik fő kérdése például az, hogy a romantika korában kialakult angol kulturális identitás miként járult hozzá a Brit Birodalom növekedéséhez.²² Laura Doyle szerint például a romantika egyik alapfogalma, a fenséges (*sublime*) is a hatalmi viszonyok konzerválását segítette elő a 18. század végén, a 19. század második

¹⁷ MATTHEW, „Quilt 5...”, 6.

¹⁸ J. R. EBBATSON, „Coleridge’s Mariner and the Rights of Man”, *Studies in Romanticism* 11 (1972): 171–206, 198. Szintén az 1970-es években utalt a rabszolgakereskedelemlre mint a vers lehetséges kontextusára William Empson. Lásd: WILLIAM EMPSON, „Introduction”, in *Coleridge’s Verse: A Selection*, szerk. WILLIAM EMPSON és DAVID PIRIE, (New York: Schocken Books, 1973), 13–100, 29.

¹⁹ Debbie LEE, „Yellow Fever and the Slave Trade: Coleridge’s *The Rime of the Ancient Mariner*”, *ELH* 65, 3. sz. (1998): 675–700, 676.

²⁰ Például: *The Present State of Society* (1794), *Ode to the Departing Year* (1796). Lásd: EBBATSON, „Coleridge’s Mariner...”, 188–190.

²¹ EBBATSON, „Coleridge’s Mariner...”, 175.

²² RICHARDSON és HOFKOSH, „Introduction”, 5.

felében pedig az angolszász felsőbbrendű eredet jegyévé vált.²³ A rabszolga-narratívák közül Olaudah Equiano *The Interesting Narrative of the Life of Olaudah Equiano, or Gustavus Vassa, the African* (Érdekes narratíva Olaudah Equiano, avagy Gustavus Vassa, az afrikai életéről) című művéről Sonia Hofkosh ír ugyanebben a kötetben. Tanulmánya a kanonizált szövegekhez mérhető jelentőségű műként, vagyis a korabeli irodalom integráns részeként tárgyalja Equiano 1789-ben megjelent könyvét, amelyet 1968-ban fedezett fel az irodalomtörténet,²⁴ és amely máig az egyik legismertebb rabszolga-elbeszélés. Hofkosh célja azonban nem az, hogy beillesse Equiano írását a kor kanonizált irodalmi szövegei közé, hanem hogy az elbeszélés fényében újraolvassa a romantika korszakát „*mint másikat*”,²⁵ új nézőpontból tekintve a jól ismert jelenségekre és fogalmakra.

A későbbi években ez a tendencia vált a leginkább meghatározóvá a fekete romantika diskurzusában. Azonban míg Hofkosh a brit rabszolgafelszabadító mozgalom részeként olvassa Equiano könyvét, és emellett érvel, hogy a narratíva bensővé teszi (internalizálja) a korszak domináns kulturális és gazdasági nézeteit,²⁶ a későbbi olvasatok inkább az ellenállás jelentőségét hangsúlyozzák, és azt vizsgálják, miként mondanak ellent a rabszolga-narratívák a kanonizált irodalomnak. George Boulukos például 2008-ban megjelent könyvében azt írja, hogy Equiano „visszaír” annak a „hálás rabszolga” sztereotípiának, amely meghatározta a 18. század irodalmát, és amely még a rabszolgaságot ellenző írásokban is megjelent, például Daniel Defoe *Colonel Jack* című regényében.²⁷ Boulukos a posztkoloniális kritika jól ismert trópusát használja, amikor „visszaírásnak” (*writing back*)²⁸ nevezi Equiano elbeszélését, ezzel is

²³ Laura DOYLE, „The Racial Sublime”, in RICHARDSON és HOFKOSH, szerk., *Romanticism, Race...*, 15–39, 26–27.

²⁴ Paul Edwards 1968-ban adta ki újra a művet, lásd Sonia HOFKOSH, „Tradition and *The Interesting Narrative*: Capitalism and the Romantic Individual”, in RICHARDSON és HOFKOSH, szerk., *Romanticism, Race...*, 339, 9. lábjegyzet.

²⁵ HOFKOSH, „Tradition...”, 332 [kiemelés az eredetiben].

²⁶ Hofkosh szerint a történet rávilágít arra is, hogy a romantikát nem értelmezhetjük a kapitalizmust megkérdőjelező irányzatként. HOFKOSH, „Tradition...”, 338.

²⁷ George BOULUKOS, *The Grateful Slave: The Emergence of Race in Eighteenth-Century British and American Culture* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 15, 173–200.

²⁸ A kifejezés Salman Rushdie-től származik, lásd Salman RUSHDIE, „The Empire Writes Back with a Vengeance”, *The Times*, 1982. július 3., 8. Rushdie terminusa inspirálta a posztkoloniális kritika egyik fontos könyvének címét is, lásd: Bill ASHCROFT, Gareth GRIFFITHS és Helen TIFFIN, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literature* (London: Routledge, 1989).

kiemelve, hogy a rabszolga-narratíva az ellenállás része, egy másfajta beszédmód alapja, amely felforgatja a korabeli domináns diskurzusokat.

A fekete romantika területén megjelent legfrissebb kutatásokba enged betekintést a *Studies in Romanticism* 2022-es lapszáma, melynek címe *Race, Blackness, and Romanticism (Rassz, feketesség és a romantika)*.²⁹ Öt fő kritikai irány körvonalazódik a legújabb írások alapján: (1) további tanulmányok jelennek meg a felszabadított rabszolgák írásairól, Equiano elbeszélése mellett például Ignatius Sancho és Ottobah Cugoano könyveiről; (2) egyre nagyobb hangsúly kerül a romantika korában élt fekete nők munkájára, például Mary Prince rabszolga-elbeszélésére; (3) továbbra is születnek új olvasatok a „nagy hat” romantikus költőről; (4) megfogalmazódott az igény az elméleti szövegek át-gondolására is, legfőként Paul de Man *Blindness and Insight (Vakság és éleslátás)* című híres könyve kapcsán, amely hatalmas hatást gyakorolt a romantika kutatására; (5) egyre több tudós foglalkozik a romantika örökségével és a kortárs fekete szerzők írásaira gyakorolt hatásával.

Patricia A. Matthew, a lapszám szerkesztője foltmozaikhoz (*patchwork*) hasonlította azt, ahogyan ezek a kutatások és elméleti írások egymáshoz viszonyulnak.³⁰ Mathew a „rassz” és a „feketeség” szerepére utal a lapszám címében, nem használja a „fekete romantika” kifejezést. Ahogy korábban is említettem, el is utasítja a manifesztumszerű retorikát, amely bár szükséges volt ahhoz, hogy felhívja a figyelmet a domináns romantikakutatás hiányosságaira, az évek során redundánsná vált.³¹ A „feketeség” kifejezést Saidia Hartman 1997-es könyve alapján definiálja a következőképpen: a terminus egyszerre utal a fekete *szubjektumokra*, a feketék, fehérek és más bőrszínű emberek közötti *kapcsolatra* és azokra a *gyakorlatokra*, amelyek a közöttük lévő különbséget megteremtik.³² Kérdése nemcsak az, hogy miként értékelik át a kritikusok a feketesség ábrázolását a romantika korában, hanem az is, hogy milyen szerepe van a kutató önreflexív bevonódásának ebbe a folyamatba (*positionality*), vagyis hogy „mit jelent,

²⁹ *Studies in Romanticism* 61, 1. sz. (2022), szerk. Patricia A. MATTHEW. A lapszám szabadon elérhető az interneten, hozzáférés: 2024.11.14, <https://muse.jhu.edu/issue/47723>.

³⁰ A foltokból összevarrt takaró a fekete kulturális örökség fontos része. Az amerikai polgárháború (1861–1865) alatt ilyen takarók eladása segítségével gyűjtöttek pénzt és támogatást a rabszolgafelszabadítók. Számos irodalmi műben is megjelenik a szimbólum, lásd például Alice Walker *Everyday Use* (1973) című elbeszélését.

³¹ MATTHEW, „Quilt 5...”, 6.

³² Uo., 2. [Kiemelés tőlem – Gy. Á.]

amikor a tekintet, amely a fekete embereket szubjektumként olvassa a romantika diskurzusában, önmagába verődik vissza.”³³

A *The History of Mary Prince, a West Indian Slave, Related by Herself* (*Mary Prince nyugat-indiai rabszolga története, amelyet maga mesél el*) című önéletrajzi írás az első rabszolga-narratíva, amelyet nő írt. Prince egy rabszolgafelszabadításért küzdő brit csapat tagjaként mesélte el szenvedéseit, amelyet Susan Strickland jegyzett le, és amelynek publikálását Thomas Pringle finanszírozta 1831-ben. Kerry Sinanan szerint Mary Prince elbeszélése egy alternatív humanizmus-fogalmat mutat be, amely rávilágít arra, hogy a jogfosztottság elítélése etikaként kevés.³⁴ Ezt a következtetést abból vonja le, hogy a könyv megjelenését segítő brit csapat milyen megaláztatásnak tette ki Prince-t – és maguk is milyen méltatlan helyzetbe keveredtek – azért, hogy igazolják a történet hitelességét. 1831-ben Mary Prince-nek kétszer is meg kellett mutatnia a hátát, amelyen korbácsolás nyomai voltak. Először Thomas Pringle felesége, Margaret vizsgálta meg, majd Susan Strickland és Martha Brown.³⁵ Vagyis Pringle családjának vizuális bizonyítékot kellett szolgáltatnia a publikum számára, amely tanúsította a történet hitelességét. A bizonyítékhoz a fehér női tanúk vallomása is szükséges volt.³⁶ Sinan szerint mindez nemcsak arra mutat rá, hogy Mary Prince önmagában nemigen tudott bizonyítani semmit, hanem arra is, hogy a rabszolgafelszabadítási mozgalom sem tudta maga mögött hagyni azokat a gondolkodási sémákat, amelyek magához a rabszolgasághoz vezettek.³⁷ Vagyis a rabszolgafelszabadítók kritikája is megfogalmazódik itt, akik nem akarták látni azokat az igazságokat, amelyeket magáról a fehérségről mutatott be Mary Prince sebhelyes háta, e vakság oka pedig Sinan szerint éppen a fehér moralitásba vetett hit volt.³⁸

A „nagy hat” romantikus költő közül Wordsworth-ról olvashatunk tanulmányt a lapszámban, amely világossá teszi, hogy az 1990-es években domináns kutatási irány ma is releváns. Atesede Makonnen egyrészt megállapítja,

³³ Uo. „[W]hat it means when the gaze that focuses on Black people as subjects within Romanticist discourse is refracted back onto itself”. (Amennyiben a főszöveg és a jegyzetek nem jelölnék meg fordítót, az idézett részletek saját fordítások – Gy. Á.) Matthew álláspontját és a bevezetőben használt fontosabb fogalmakat Tiffany Lathabo KING, *The Black Shoal: Offshore Formations of Black and Native Studies* (Durham, NC: Duke University Press, 2019) című könyve inspirálta.

³⁴ Kerry SINANAN, „Mary Prince’s Back and Her Critique of Anti-Slavery Sympathy”, *Studies in Romanticism* 61, 1. sz. (2022): 67–78, 68.

³⁵ Uo., 69.

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo., 70.

hogy Wordsworth és Southey a fokozatos rabszolgafelszabadítás hívei voltak: elutasították az azonnali emancipációt, mivel tartottak a rabszolgafelkelésektől.³⁹ Bár Wordsworth versei szimpatizálnak a fekete karakterek szenvedéseivel, például a *September 1st, 1802* és a *To Toussaint L'Ouverture*” (*Toussaint L'Ouverture-nek*),⁴⁰ Makonnen a rabszolgafelkeléstől való félelmet is látja verseiben, bár ezt szövegszerű elemzéssel nem bizonyítja.⁴¹ Úgy véli, hogy éppen ez a félelem vezetett feketeellenességhez Wordsworth egy harmadik írásában, amely nem jelent meg nyomtatásban. Egy 1821-es szatíráról van szó, amely kigúnyolja Marie-Louise Christophe haiti királynőt, aki menedéket keresett Nagy-Britanniában, miután apja, Henri Christophe uralkodásának lázadás vetett véget. Makonnen szerint a vers világossá teszi, hogy amint a brit társadalmi szférában jelentek meg a fekete emberek, a korábbi jóindulatú nézőpont megváltozott.⁴² Ez pedig a 19. században erősödő rasszizmusnak tulajdonítha-

³⁹ Atesde MAKONNEN, „»Even in the Best Minds«: Romanticism and the Evolution of Anti-Blackness”, *Studies in Romanticism* 61, 1. sz. (2022): 11–22, 11–12. Makonnen Alfred Webb *Wordsworth and Southey on Slavery* című írását idézi, amely 1892-ben jelent meg.

⁴⁰ Toussaint L'Ouverture felszabadított rabszolga, a haiti forradalom vezetője volt. Amikor Wordsworth a verset írta, a francia Château de Joux börtönben raboskodott. Erről a versről lásd Paul Youngquist elemzését is, amely a patronizáló hangvételt emeli ki, és azt, hogy a beszélő megmondja, hogy kellene Toussaint-nak „éreznie”. YOUNGQUIST, „Black Romanticism...”, 8–9.

⁴¹ MAKONNEN, „»Even in the Best Minds«...”, 12.

⁴² Makonnen sajnos nem idézi a verset, pedig az döbbenetesen bizonyítja állításait. A „Queen and Negress Chaste and Fair” kezdősorú szatíráról van szó, amely Erzsébet királynő lírai bemutatását parodizálja Ben Jonson *Cynthia's Revels* (1601) című drámájában („Queen and Huntress, Chaste and Fair”). A teljes szöveget Dorothy Wordsworth Catherine Clarksonnak írt leveléből ismerjük. A menekülteket Thomas Clarkson rabszolgafelszabadításért küzdő aktivista és felesége, Catherine szállásolta el, ebből az alkalomból írta Dorothy a levelet. A levélből az is kiderül, hogy William Wordsworth és Sarah, William sógornője „költötte” a szatírárt egy vasárnap délután.

„Queen and Negress chaste and fair!
 Christophe now is laid asleep
 Seated in a British chair
 State in humbler manner keep
 Shine for Clarkson's pure delight
 Negro Princess, Ebon bright!

Let not 'Wilby's' holy shade
 Interpose at Envy's call,
 Hayti's shining Queen was made
 To illumine Playford Hall
 Bless it then with constant light
 Negress excellently bright!

tó, amely egydimenziós, groteszk figurákká redukálta a fekete karaktereket.⁴³ Azt gondolom, nem hanyagolható el az a tény sem, hogy három fekete nőről volt szó: Marie-Louise Christophe lányaival menekült Nagy-Britanniába. Vagyis míg Toussaint L'Overture-t Wordsworth verse elesett hősként ábrázolja, Marie-Louise Christophe esetében az ironia legfőbb tárgya az angol szalonban helyet foglaló *fekete női test*.⁴⁴

A rabszolga-narratívák és a „nagy hat” romantikus költő újraolvasása mellett egyre több kritikus foglalkozik a romantika kutatását megalapozó elméleti szövegek ideológiai beágyazottságával is. Paul de Man 1969-es *A temporalitás retorikája* című esszéje évtizedekig alaplűnek számított, gyakorlatilag átfurmálta a romantika irodalmáról való gondolkodást.⁴⁵ Jól ismert tény, hogy de Man kizárólag kanonizált európai szerzők műveit elemzi, ezek alapján állította fel elméletét az allegóriáról, a szimbólumról és az „emberi helyzetről” (*human predicament*). Ezért Joseph Albernaz felteszi a kérdést: olvashatjuk-e például a rabszolga-narratívákat de Man-i allegóriaként, amelyek valamiféle abszolút törésre világítanak rá eredetüket illetően? Milyen módon fogalmaz-

Lay thy Diadem apart
 Pomp has been a sad Deceiver
 Through thy Champion's faithful heart
 Joy be poured, and thou the Giver
 Thou that mak'st a day of night
 Sable Princess, ebon bright!”

„Doroty Wordsworth Catherine Clarksonnak írt leveléből, 1821. október 24.”, in William and Dorothy WORDSWORTH, *The Later Years: Part 1, 1821–1828*, szerk. Alan G. HILL, *The Letters of William and Dorothy Wordsworth 3* (Oxford: Oxford University Press, 1978), 90.

⁴³ MAKONNEN, „»Even in the Best Minds«...”, 15. Ezt az érvet már Marcus Wood is megfogalmazta 2000-ben, lásd Marcus WOOD, szerk., *The Poetry of Slavery: An Anglo-American Anthology 1764–1865* (Oxford: Oxford University Press, 2003), 232–233.

⁴⁴ Ez Wordsworth verséből (lásd: 42. lábjegyzet) és Dorothy Wordsworth Catherine Clarksonnak küldött leveléből is kiderül. A vers szerint a „néger királynő” „brit széken” ül és „fénye” beragyogja a kastélyt, a levélben pedig részletesen leírja Dorothy, hogy képzeletben miként helyezték a szalonba. Lásd William and Dorothy WORDSWORTH, *The Later Years...*, 90.

⁴⁵ Paul DE MAN, „The Rhetoric of Temporality”, in Paul DE MAN, *Blindness and Insight: Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*, 187–228 (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1983). Magyarul lásd Paul DE MAN, „A temporalitás retorikája”, ford. BECK András és SEPEGHY Boldizsár, in *Az irodalom elméletei I*, szerk. THOMKA Beáta (Pécs: Jelenkor Kiadó, 1996), 1–60.

ná újra de Man elméletét egy ilyen olvasat, amely az embertelen helyzetre (*inhuman predicament*) világít rá?⁴⁶

Egyre több kritikus teszi fel azt a kérdést is, hogy milyen hatást gyakorolt a 18–19. századi kultúra a kortárs fekete írókra, például Paterson Joseph és Lucille Clifton írásaira. Joseph egyszereplős drámája, a *Sancho – An Act of Remembrance* (*Sancho – Egy emlékezeti aktus*, 2011) Charles Ignatius Sancho (1729–1780) alakját állítja színpadra, aki egy rabszolgahajón született az Atlanti-óceánon. Meghatározó szereplője volt a rabszolgafelszabadításért folytatott mozgalomnak Nagy-Britanniában, és leginkább azzal vált ismertté, hogy ő volt az első ismert afrikai származású férfi, aki szavazott a brit választásokon 1774-ben. Több mint száz évvel halála után, 1872-ben jelent meg műve, a *Letters of the Late Ignatius Sancho, an African* (*A néhai Ignatius Sancho, egy afrikai levelei*). Charles Ignatius Sancho emlékezete már önmagában is izgalmas téma, Kristina Huang azonban ennél is tovább megy: tanulmánya azzal foglalkozik, hogy miért maradt ki felesége – aki szerepel az eredeti szövegeknyvben – a darab 2011-es amerikai bemutatóiból.⁴⁷ Lucille Clifton költői munkássága pedig azért fontos példa, mert műveiben gyakran szerepelnek utalások a „nagy hat” romantikus költőre: *Blake* című verse például azt sugallja, hogy elődjeként tekint a költőre.⁴⁸ Vagyis ebben az esetben pozitív példát látunk arra, hogy miként hatott az angol kanonikus irodalom a fekete kultúrára: Clifton saját művészi, akár politikai céljaira is felhasználta ezeket az írásokat,⁴⁹ versei kreatívan játszanak a romantika örökségével.

A fekete romantika fontos, sokszínű és izgalmas kutatási irány. Rávilágít, hogy a korszak kanonizált irodalma nem választható el a rabszolgaság történelmi kontextusától; olyan művekre helyez hangsúlyt, amelyek gyakran kimaradnak az egyetemi tematikákból; lényeges megállapításokat tesz a rabszolga-narratívákról és a korabeli fekete nők világáról; foglalkozik a korszak hatásával a kortárs fekete irodalomra, sok releváns adattal és értelmezéssel szolgál mind a 18–19. századról, mind a kortárs szövegekről. A gyakran emlegetett igény egy „új paradigmára” szintén jogos, azonban talán pont ezen elvárás miatt olykor túlkapások jellemzik a diskurzust. Például az a kijelentés, hogy Mary Prince „közönsége” és a dominánsan fehér romantikakutatás „so-

⁴⁶ Joseph ALBERNAZ, „The Displaced Predicament: Allegory, Irony, and Remystification”, *Studies in Romanticism* 61, 1. sz. (2022): 23–33, 25.

⁴⁷ Kristina HUANG, „Beyond the Nation, Traces of Anne Sancho”, *Studies in Romanticism* 61, 1. sz. (2022): 101–111, 101–102.

⁴⁸ Omar F. MIRANDA, „On Phoenix Wings: Lucille Clifton’s Romantic Renewals”, *Studies in Romanticism* 61, 1. sz. (2022): 125–135, 126.

⁴⁹ MIRANDA, „On Phoenix Wings...”, 126.

ha nem képes meglátni”, hogy mit fedhetett fel Prince sebhelyes háta,⁵⁰ inkább rombol, mint épít. Azt gondolom, hogy minél kevésbé vész el a diskurzus az előre tudható konklúziók és a redundáns kijelentések útvesztőjében, annál értékesebb tudományos eredményeket várhatunk tőle a jövőben is.

HELIKON

⁵⁰ „they [Prince’s audience] and a contemporary Romantic studies that remains overwhelmingly white and still invested in liberal humanism, can never see it”. SINANAN, „Mary Prince’s Back...”, 69.